

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ НЯМЕЦКАМОЎНЫХ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Цеплякова Альбіна Дзмітраўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі,

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: tepliakova@msu.by

У артыкуле разглядаюцца прынцыпы лексікаграфічнага апісання нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Падаюцца ўзоры слоўнікавых артыкулаў.

Ключавыя словы: беларуская мова, нямецкая мова, фразеалогія, крылатыя словы, запазычанне, слоўнік

The article discusses the principles of lexicographic description of German borrowings of catchwords in the modern Belarusian literary language. Examples of dictionary articles are given.

Keywords: Belarusian, German, phraseology, catchphrases, borrowing, dictionary

Крылатыя словы – гэта адзін з найбольш эфектыўных стылістычных сродкаў прыгожага маўлення [6]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца шмат крылатых выразаў [3]. Вывучэнне такіх крылатых слоў – актуальная праблема беларускага мовазнаўства і актыўна распрацоўваецца у МДУ імя А.А. Куляшова на працягу ужо больш дваццаці гадоў у межах навукова-педагагічнай школы “Беларуская мова і яе сувязі з іншымі мовамі свету” [1; 4; 7]. У прыватнасці, быў створаны шэраг слоўнікаў крылатых выразаў [2; 5; 8; 9; 10; 11]. Аднак многія крылатыя словы ў беларускай мове застаюцца па-за межамі лексікаграфічнага апісання.

Так, недастаткова лексікаграфічна апісаны на сённяшні дзень тыя крылатыя словы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, якія паходзяць з нямецкамоўных літаратурных і фальклорных крыніц і трапілі ў беларую мову як іншамоўныя запазычэнні. Такія крылатыя словы шырока ўжываюцца ў нямецкай мове і звычайна ўключаюцца ў вучэбныя дапаможнікі [12]. У слоўніку крылатых слоў плануецца адлюстраваць нямецкамоўныя адзінкі ў шэрагу іншамоўных адзінак, якія функцыянуюць у беларускай літаратурнай мове на працягу ХХ – пачатку ХХІ стагоддзяў [13; 14; 15]. Крылатыя словы з літаратурных і фальклорных нямецкамоўных крыніц будуць апісаны ў слоўніку паводле сваёй формы (з улікам фармальных варыянтаў), значэння, крыніц, характару ўжывання ў маўленні. Кожны з вызначаных параметраў будзе прадстаўлены ў асобнай зоне слоўнікавага артыкула. Напр.:

Роднасць душ ← ням. *“Wahlverwandtschaften”* – назва рускага перакладу рамана *“Die Wahlverwandtschaften”* (1809) нямецкага пісьменніка і прыродазнаўца Іагана Вольфганга Гётэ (1749–1832), зробленага Андрэем Іванавічам Кроненбергам (1814–1855) у 1879 г. □ *Духоўная блізкасць, аднолькавасць у поглядах, падабенства густай.* 📖 Яны падобныя між сабою, Клімук і Кавалёнак. У іх не толькі казмічная, але і чыста чалавечая, брацкая роднасць душ, натур і характараў. Пільней угледзьцеся ў вочы Пятра Ільча і Уладзіміра Васільевіча. Яны свеціцца адным і тым жа ўнутраным святлом – святлом шчырасці, дабыні і даверу. (М. Гіль. Зялёная пушча – калыска мая). Але гэта, як ужо адзначалася вышэй, былі толькі “кветачкі”, хоць і ад іх ужо нясцерпна несла мілітарысцкім смуродам. Таму нават некаторыя тады яшчэ на

словах “стойкія ў палітычных адносінах” польскія літаратары, абкура-
ныя ім дома і ў зарубежных творчых камандзіроўках, пачалі штосьці
няўцямае балбатаць аб “роднасці душ”, “адзіным радовішчы польскай
культуры”, паасобку, а затым і групамі браталіся не толькі з сапраўды
вартымі пашаны польскімі эмігрантамі, але і з адшчапенцамі. (А. Баж-
ко. Жывыя прывіды).

Сусветная туга ← ням. *Weltschmerz* – выраз з артыкулаў “З
выставы карцін (жывапісу) 1831 года” (“Aus der Gemälde-Ausstellung
von 1831”, 1831) нямецкага паэта, публіцыста і крытыка Генрыха
Гейнэ (1797–1856): “Welchen großen Weltschmerz hat der Maler hier
mit wenigen Strichen ausgesprochen” ← выраз з працы “Селіна, або
Аб неўміручасці души” (“Selina, oder Über die Unsterblichkeit der
Seele”, 1827) нямецкага пісьменніка Жана Поля Фрыдрыха Рыхтэра
(1763–1825). □ **Аб песімістычных настройах, расчараванні, глыбокай
маркоце.** ☞ На лютаўскіх бульварах такія нямыя дрэвы, Што вароны
і тыя неахвотна сядоўць на іх, Не жадаючы пустую сваю сварлівасць
Цяжка саджаць на сусветную дрэў тугу. Ах, нямыя дрэвы, нямыя, як
мёртвыя рыбы, Нямыя, як паэты ў ліхалецце, ў гады мярзоты, Нямыя,
як я, што бязмэтна іду пад імі, Бо Яна забарону паклала на словы
кахання. (У. Караткевіч. Нямыя дрэвы). – А вось і памыляешся, – Артур
раптам перастаў быць няшчасным – і Паліна вельмі любіла такія ў ім
перамены, якія адбываліся, калі справа тычылася таго, чым ён цікавіўся,
магчыма, больш за жыццё, але, на жаль, менш за сваю сусветную тугу.
(Л. Рублеўская. Золата забытых магілаў).

Хадзячая энцыклапедыя ← ням. *ein wandelndes Lexikon* – выраз з
п’есы “Выбар нявесты” (“Die Brautwahl”, 1819) з цыкла “Серапіёнавы
браты” (“Die Serapionsbrüder”, 1819–1821), нямецкага пісьменніка-
рамантыка, казачніка, кампазітара, мастака і юрыста Эрнста Тэадора
Вільгельма Гофмана (1776–1822). □ **Чалавек, які валодае самымі
разнастайнымі ведамі.** ☞ Смірноў – тып. Партрэт – вялікая галава,
прафесарская лысіна і бародка вострая. Цікавіцца ўсім. Выдатная
памяць. Хадзячая энцыклапедыя – усемагчымыя весткі па розных
галінах ведаў захаваны моцна ў яго галаве. (І. Мележ. Дзённікі, запісныя
кніжкі). Партызан – хадзячая энцыклапедыя – кагосьці павучаў: – Назва
“рэвальвер” паходзіць ад англійскага слова “ту рэвольв”, што па-
нашаму азначае – “круціцца”. Рэвальвер адпавядае нашаму нагану, бо
ў ім круціцца барабан... (А. Карпюк. Данута). А Міхась, як сапраўдная
хадзячая энцыклапедыя: – Не ўсе. Ёсць на зямлі камар, які не баіцца

холаду. Вучоныя нядаўна даведаліся пра яго. Ён у Гімалаях жыве. Нават пры тэмпературы мінус шаснаццаць градусаў ён выдатна сябе адчувае. А лічынкі гэтага камара жывуць у ледзяной вадзе. (А. Якімовіч. Эльдарада просіць дапамогі). А хіба мог ён пагадзіцца з чужынцамі, калі так даражыў сваім? Не мог і замкнуцца ў сабе – ён жа энцыклапедыя хадзячая. І вы не здзіўляйцеся! Верце ці не, а гэта праўда... Ёсць людзі, якія ведаюць прыроду, гісторыю свайго краю. Трапляюцца, канечне, знаўцы фальклору, этнаграфіі. А ён усё ведае, ён усяго знаўца. А там, дзе ведае, – там любоў... (У. Карпаў. Жывое сячэнне. Маленькая апавесць).

Цесны свет, а думка шырокая ← ням. *Eng ist die Welt, und das Gehirn ist weit* – выслоўе з драмы “Смерць Валенштайна” (“Wallensteins Tod”, 1800) нямецкага паэта і драматурга Фрыдрыха Шылера (1759–1805). □ *Існуючы свет занадта маленькі для чалавечай думкі, якая не мае абмежаванняў*. 📖 *Усім такія словы гаварыла Паэзія, калі вяла ў паход. “Не вер, што свет шырок, ён думкам цесны. Хай ісціны старэюць з году ў год, Хай сэрца разрывае гук жалезны, А ты за ўсё ў адказе, мой балесны, За справу, за дзяржаву, за народ...” (А. Куляшоў. Варшаўскі шлях). – Не, мне не трэба, – не падымаючы галавы і пазіраючы па свае зацярушаныя ружовымі пілавінамі босыя ногі, адклікнуўся Корсак. – Тут дай бог сваё спажыць. Дарма, што свет шырокі, ды чаравік цесны. Не, на ўсё не разганяйся. Дай бог сваё спажыць. (В. Адамчык. Год нулявы).

Чалавечасць ў чалавеку ← ням. *das Menschliche im Menschen* – выраз нямецкага філосафа і палітычнага дзеяча Карла Маркса (1818–1883). □ *Пра пачуццё дабрыні, што адрознівае чалавека ад жывёлы*. 📖 Прыкметай прагрэсіўнага, рэвалюцыйнага рамантызму з’яўляецца імкненне мастака ўзняць волю, жаданні людзей над канкрэтнымі, зямнымі абставінамі жыцця, уславіць дзейныя, гераічныя натуры, іх нястрымную мару пра свабоду ад пануючага жыцця, іх гадоўнасць кінуць выклік, пайсці на паядынак з варожымі сіламі, якія падаўляюць чалавечасць ў чалавеку. (І. Навуменка. Перачытваючы Купалу). Асноўная думка, якую хацелася давесці чытачу, – сказаў аўтар пра сваю апавесць, – чалавечасць ў чалавеку. Як у прыродзе, так і між людзей няхай жыве ўсё добрае. Добрае перамагае благое. На тое і дадзена душа і сэрца чалавеку, каб ён мілеў ласкаю да ўсяго добрага, што акружае яго, бо ад яго дабрыні і справядлівасці залежыць даўгавечнасць і прыгажосць усяго, што мы разумеем пад словам – прырода. (С. Кухараў. Смяцца карысна!).

Усяго плануецца апісаць такім чынам больш за 100 крылатых слоў, якія паходзяць з нямецкамоўных літаратурных фальклорных крыніц і ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Спіс літаратуры

1. Іванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.
2. Іванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
3. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрываціі неспрэчэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : Изд-во ЭЛПИС, 2005. – С. 463–468.
4. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльны прыметы афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
5. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове : з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
6. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.
7. Іваноў, Я. Я. Рускамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Вендзіктаў, Я. Я. Іваноў // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bało-wschodniosłowiańskich*. – 2002. – Т. VIII. – S. 210–217.
8. Крылатыя выразы ў беларускай мове: з іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.
9. Крылатыя выразы ў беларускай мове: з рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.
10. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.
11. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских и др. языках : в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с. ; Т. 2. – 308 с.
12. Практический курс немецкого языка – 1 = Sprachpraxis Deutsch – 1 : учеб.-метод. пособие / Т. Н. Балабанова, И. В. Нивина, Н. А. Протасова, А. М. Старостина, А. Д. Теплякова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2021. – 212 с.
13. Шестернёва, А. Н. Сравнительная типология фразеологических единиц белорусского, русского, английского и французского языков / А. Н. Шестернёва // *Філологічны студыі*. – 2017. – Вып. 16. – С. 255–262.
14. Tepljakowa, A. Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen) / A. Tepljakowa // *Językoznawstwo*. – 2020. – Nr. 1(14). – S. 107–128.
15. Tepljakowa, A. Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belarussischen Schriftsprache / A. Tepljakowa // *Філологічний часопис*. – 2019. – № 1(13). – С. 122–129.